

RAD MUZEJA NARODNOG OSLOBOĐENJA
HRVATSKE NA SKUPLJANJU GRAĐE
ZA POVIJEST NOB-e

Najkasnije u junu 1944. izašle su »Upute za prikupljanje materijala za povijest Narodnog Ustanka u Hrvatskoj«. Ne znam, tko ih je napisao, niti u čijem su izdanju one izašle. Čini se, da su bile izrađene na osnovi direktive, koju je vjerovatno dalo centralno rukovodstvo ustanka. Pretpostavljam to i stoga, što se nekako u isto vrijeme pokrenula i u Sloveniji akcija za prikupljanje ovog materijala. Prema formatu, koji sam upamtila, čini se, da su ove upute mogle biti izdane u seriji Uputa ZAVNOH-a, koje su se u tom periodu izdavale. Muzej Narodnog oslobođenja Hrvatske u Zagrebu ima primjerak ovih uputa, koji je izdao Propagandni odjel Obl. Odbora JNOF-e za Istru (šapirografiran u tehnici »Sloboda«, koja je tada radila u selu Kosi u Kastavštini ili u logoru »Čvije« iznad izvora Rječine. Ove upute su također štampane ljeti 1944. i izašle su negdje sredinom mjeseca jula. Tekst uvodnika u njima izgubio je doduše svježinu novog zadatka, ali ima vrijednost historijskog izvornika za jedan tako kratak, značajan period historije, kakav je bio razvoj NOP-a ljeti 1944. Osnovna je misao Uputa, da preko raznih organizacija treba organizovati prikupljanje podataka za historiju svakoga pojedinog kraja, mjesta, čovjeka i organizacije. Priopćujem Upute u cjelini, jer su one karakteristične radi okvira, kojim su obuhvatile zbivanje u borbi. One točno fiksiraju i teme i osnovne momente, koji su u danom periodu imali određen opseg, i nisu obuhvatale ni manje ni više problematike od tadašnjeg zbivanja.

UPUTE ZA PRIKUPLJANJE MATERIJALA ZA POVIJEST NARODNOG
USTANKA U HRVATSKOJ¹

Do sada se je, nažalost, malo pažnje posvećivalo ovom problemu. Vrlo mnogo materijala je propalo, ljudi, koji su sudjelovali kod pojedinih događaja vremenom su zaboravili mnoge važne momente. Važnost pisanja povijesti narodnog ustanka

¹ Tekst donosimo doslovno, s neznatnim ispravcima pravopisnih griješaka. Uredništvo.

je ogromna. Težak je bio put, dok je uspjelo uvjeriti strani svijet o tome, da borbu u Jugoslaviji vodi Narodno-oslobodilačka vojska i narod, a ne izdajica Draža Mihajlović i izbjeglička vlada. Ogromne žrtve našeg naroda, sjajni podvizi Narodno-oslobodilačke vojske, velika pomoć, koju je narodno-oslobodilačka borba pružila Saveznicima u najkritičnijim danima rata, moraju da budu poznati našem narodu i cijelom kulturnom čovječanstvu. To će dati potstreka našim novim pokoljenjima, da će znati cijeniti slobodu i napredak za koje su prineseni tako veliki naponi i žrtve. Zato je potrebno, da se svi događaji, koji su u bilo kakvoj vezi s narodno-oslobodilačkom borbom, savjesno sakupljaju, da se dobije potpuno vjeran i točan pregled naše borbe. Moraju se sakupljati svi podaci od prvih dana naše borbe, kao i svi dokumenti o pripremnim radovima za ustanak od travnja 1941. godine. Same organizacije i narodno-oslobodilački odbori ne mogu sami da izvrše taj rad, ali ga oni moraju organizirati, moraju da upućuju ljude u važnost te akcije i u materijal, koji je važan za našu borbu. Naše organizacije moraju da odrede jednog druga, koji će biti zadužen po tom radu. Njegova je dužnost da nađe sposobne drugove u općinskim i mjesnim odborima, koji će također biti zaduženi da sakupljaju potrebni materijal u svom kraju ili mjestu. U saradnju moraju da se pozovu svi muškarci, žene i omladina, koji su bilo kako sudjelovali u narodno-oslobodilačkoj borbi, ili su im poznate važne pojedinosti. Treba nastojati da ljudi što više surađuju u Zidnim novinama, u kojima će na najlakši način da opišu svoje doživljaje. Dakako, da kod toga treba najsavjesnije paziti da dobiveni podaci budu potpuno točni. Nepismene ljude treba navesti da pripovijedaju svoje doživljaje i onda ih odmah pribilježiti.

Prikupljanje materijala mora se početi već sa prvim danima borbe. Treba sabirati podatke o prvim partizanima u pojedinim krajevima, o životu u logorima i njihovim akcijama protiv neprijatelja. Treba posvetiti pažnju tome, kako su se iz prvih partizanskih jedinica razvijale prve partizanske grupe i odredi, kako su se razvijale masovne organizacije AFŽ, USAOH, NOO-i, njihov rad u narodu, sabirne akcije, uspjesi, neuspjesi i nedostaci.

Osobito je važno da se saberu podaci o odnosu okupatora prema nama, o teror, pokoljima, pljački i zvijerstvima. Ako je ikako moguće, treba saznati imena fašističkih krivaca i njihovih žrtava, kao i točne podatke o samom djelu.

Veliku pažnju treba posvetiti odnosima među narodima Jugoslavije, bratoubilačkom ratu, četnicima, pojedinim političkim strankama i njihovom odnosu prema narodno-oslobodilačkoj borbi, kakav je bio njihov uticaj na narod i kakove su posljedice.

Posebna pažnja posvetit će se razvoju ideje bratstva i sloge između hrvatskog i talijanskog naroda u Istri.

Pojedina mjesta moraju da sakupe podatke o ekonomskim prilikama svog kraja za vrijeme rata, o stanju trgovine, industrije, poljoprivrede i stočarstva, o štetama nastalim zbog paleža, bombardiranja i drugih akcija, kao i tko je štetu izazvao. Treba sakupiti podatke o izbjeglicama, iz kojeg su kraja, kuda su smješteni i kako se je pobrinulo za njih.

Gdje je god moguće treba nastojati da se priberu ili načine fotografije, koje su bilo u kakvoj vezi s narodno-oslobodilačkom borbom, kao na pr. snimci krajeva, logora, spaljenih mjesta, zločina okupatora, slike iz partizanskog života, sa narodnih manifestacija, zborova i t. d.

Kod svih događaja potrebno je da se nastoji, da bude naveden točan datum, mjesto događaja i imena prisutnih. U isto vrijeme treba sakupljati letake, plakate,

naredbe koje je izdavao okupator. U zaplijenjenim arhivima pojedinih mjesta naći će se mnogo važnog materijala o radu fašista i njihovoj suradnji sa narodnim neprijateljima. Sve ove dokumente treba pažljivo sakupljati.

Prilažemo posebne Upute za sakupljanje materijala o historiji narodnog ustanka.

OBLASNI ODBOR JNOF-a ZA ISTRU

I. ORGANIZACIJA NARODNIH SNAGA

1. *Politički i organizacioni pripremni radovi za ustanak od travnja 1941.*

- a) Prvi organizatori Narodno-oslobodilačkog pokreta.
- b) Stvaranje prvih organa NOF — sastanci, konferencije, zborovi i t. d. Politički, nacionalni i socijalni sastav tih organa.
- c) Parole i akcioni program prvih organa NOF.
- d) Glavne zapreke i teškoće u radu.
- e) Raspoloženje u narodu i stav narodnih masa prema NOB, okupatorima, ustašama, četnicima, HSS-u i ostalim političkim grupama.
- f) Vojničke pripreme za ustanak, prikupljanje oružja.

2. *Prve oružane akcije, organizacija ustanka*

- a) Organizacija prvih partizanskih grupa, tko su bili organizatori, brojno stanje, odziv naroda, politički, nacionalni i socijalni sastav, naoružanje, gdje i kako su bile organizirane baze.
- b) Prve oružane akcije, opis, broj učesnika, naoružanje, snage protivnika, rezultati, odjek u narodu (označiti mjesto, vrijeme i tko je bio protivnik).
- c) Odnos između naroda i prvih partizanskih grupa, snabdjevanje hranom i ostalim potrepštinama.
- d) Povezanost s grupama u drugim krajevima i višim vojnim rukovodstvi-
ma, odakle su dolazile direktive za djelovanje.
- e) Kada, gdje i kako je oslobođen prvi teritorij.
- f) Prvi NOO-i i njihova uloga u početku ustanka.
- g) Masovni politički rad po liniji NOF, i tko ga je i kako vršio.
- h) Stvaranje Saveza mlade generacije (danas USAOH), uticaj, nacionalni i socijalni sastav.
- i) Stvaranje AFŽ, uticaj, nacionalni i socijalni sastav.
- j) Koje su druge masovne organizacije postojale.

3. *Razvitak partizanskih odreda i jedinica*

- a) Kako su rasle i razvijale se partizanske grupe, prikaz porasta i naoružanja u toku vremena.
- b) Nacionalni, socijalni i politički sastav novopridošlih.
- c) Iz kojih krajeva i sela su dolazili, iz kojih razloga.
- d) Pregled vojnih operacija i neprijateljskih ofenziva.

- e) Razvitak oslobođenog teritorija, nacionalni i socijalni sastav činovništva.
- f) Stav pripadnika partizanskih jedinica prema okupatorima, ustašama, četnicima i ostalim političkim grupama.

4. Razvitak i uloga NOO-a

- a) Šta su radili NOO-i u toku razvitka ustanka.
- b) Nacionalni, socijalni i politički sastav u toku razvitka NOO-a.

5. Razvitak i uloga USAOH-a (ranije SMG)

- a) Razvitak djelatnosti USAOH-a, šta i kako se radilo, broječani razvitak.
- b) Nacionalni, socijalni i politički sastav u toku razvitka.
- c) Razvitak uticaja i povezanosti s masama
- d) Kako se masa odnosila prema organizaciji.
- e) Uspjesi i nedostaci.

6. Razvitak i uloga AFŽ

(kao i pod broj 5)

7. Odnos između Hrvata i Talijana antifašista u Istri

- a) Stvaranje prvih veza.
- b) Sudjelovanje Talijana u oružanom ustanku.
- c) Sudjelovanje Talijana u izgradnji narodne vlasti (NOO-ima).
- d) Sudjelovanje Talijana u NOF-i.
- e) Sudjelovanje Talijana u Antifašističkim organizacijama.
- f) Istaknute ličnosti istarskih Talijana antifašista.
- g) Primjeri bratstva.
- h) Statistički podaci.

GLAVNI PROBLEMI USTANKA

1. Fašistički teror i pokolji

- a) Oblici fašističkog terora.
- b) Podaci o pokolju u pojedinim krajevima i selima.
- c) Tko je vršio teror i pokolje, imena i iz kojeg su mjesta, jesu li domaći (Hrvati, Srbi, manjine ili okupatorji, vojnici, crne košulje, SS i t. d.
- d) Reakcija naroda na teror i pokolje prije nastupa NOF, odnosno partizana.
- e) Kako se narod branio, ako se uopće branio, i kako se je zaštićivao od terora.

2. Bratoubilački rat

- a) U kojoj je mjeri uspjele fašistima raspiriti mržnju između Srba, Hrvata i muslimana u širokim narodnim slojevima, iznijeti primjere.
- b) Da li je na osnovu toga dolazilo do oružanog sukoba, pljački, prepada i ubijanja, u kojima bi sudjelovali mjesni stanovnici u većem broju.
- c) Kako se raspirivanje bratoubilačkog rata odrazilo na NOB.

- d) Kako i s kojim parolama je vođena borba protiv bratoubilačkog rata, a za bratstvo hrvatskog i srpskog naroda i muslimana, uspjeh te borbe u pojedinim krajevima.
- e) Kako se je razvijala mobilizacija Hrvata u partizane.

3. Odnos fronte i pozadine

- a) Kako je političko i vojno nastupanje neprijatelja i djelovanje političkih i vojnih organizacija NOF i razvitak borbe djelovalo na odnos stanovništva prema vojsci. Djelovanje pete kolone.
- b) Snabdjevanje vojnih jedinica.
- c) Sudjelovanje stanovništva u oružanim akcijama (rušenje pruga, stupova i t. d.).
- d) Pomoćne službe stanovništva za vojsku (kuriri, straže, patrole, izvidnice, vodiči i t. d.).
- e) Djelovanje pozadinskih vojnih vlasti.
- f) Uloga političkih komesara kao veza između naroda i vojske.
- g) Kako je tekla mobilizacija stanovništva za vojsku — statistički.

4. Četnici

- a) Postupak i razvitak prvih četničkih grupa i organa.
- b) Razvitak stava četnika prema NOB.
- c) Razvitak stava četnika prema okupatorima, ustašama, HSS i drugim grupama.
- d) Glavni vođe, imena, podaci o životu i djelovanju.
- e) Odnos prema srpskom stanovništvu.
- f) Odnos prema hrvatskom stanovništvu.
- g) Kakve su borbe vodili i s kim
- h) Kako je tekla i uspijevala borba protiv njih.
- i) Nacionalni i socijalni sastav, politički program i parole u toku vremena.
- j) Kako se razvijao masovni uticaj četnika na stanovnike.
- k) Koji su bili glavni oblici borbe protiv četnika i koje parole, kakav je bio uspjeh.
- l) Rad četnika kao petokolonaša i špijuna u vojsci, NOO-ima i uopće u pozadini i na fronti, atentati, sabotaze, zaszjede i t. d.

5. HSS

- a) Stav vodećih ljudi i pristaša prema NOF, okupatorima, ustašama i t. d. (imena).
- b) Kako i kada su pojedini istaknuti ljudi HSS prišli u NOV i kako je do toga došlo (imena i datumi).
- c) Kako, od koga je organizirana Mačekova Bijela garda, njezin nacionalni i socijalni sastav, metode djelovanja i parole.
- d) Uticaj jednih i drugih HSS-ovaca na mase.
- e) S kakvim političkim programom nastupa izdajnička Mačekova klika.
- f) Kakve su bile parole NOF u odnosu prema HSS-u.
- g) Podaci i primjeri aktivnosti Mačekove Bijele garde.

6. Stambeno pitanje

- a) Šteta od požara, gdje i koliko, tko je palio (ustaše, Talijani, Nijemci, četnici i t. d.), razorene kuće od topova, aviona i t. d.
- b) Kako se je rješavalo stambeno pitanje.
- c) Iz kakvog se materijala prave privremene nastambe i kuće, kada i koliko.

7. Poljoprivreda, stočarstvo i prehrana

- a) Žetva i prirod u pojedinim godinama prema ranijem prosjeku, (ako je moguće brojke).
- b) Uticaj rata na prirod.
- c) Kako su svladane pojedine teškoće (nestašica vuče, alata i t. d.).
- d) Koliko je hrane propadalo, kako i zašto.
- e) Kakva je bila prehrana i kako su svladavane teškoće.
- f) Stočarstvo, brojno stanje, pitanje krme.
- g) Pojedine odredbe i mjere NOO i drugih vlasti u vezi s tim pitanjima.

8. Trgovina i proizvodnja

- a) Mlinovi i ostale proizvodnje, brojno stanje, uništeni, uspostavljeni, meljava izvan mlinova.
- b) Proizvodnja seljačkih izrađevina (platno, čarape, majice, kape i t. d.).
- c) Trgovina unutar oslobođenog teritorija (oblici, opseg, sadržaj).
- d) Trgovina i kriomčarenje (šverc) sa neoslobođenim krajevima.
- e) Uspjeh i način suzbijanja kriomčarenja i nabijanje cijena.

9. Pitanje izbjeglica

- a) Kada, kamo i koliko izbjeglo, kada i koliko se vratilo, šta je bilo s onima koji su ostali, pod kojim se okolnostima bježalo.
- b) Kada i koliko je primljeno izbjeglica iz drugih krajeva, kako su dugo ostajali, kako i od čega su živjeli, pod kojim su okolnostima izbjegli.
- c) Odnosi između stanovništva i izbjeglica u svom kraju i doživljaji ovdašnjih ljudi u drugi mkrajevima, u koje su bježali (označiti uvijek kada i gdje).

10. Zdravstvo

- a) Pjegavi tifus, broj oboljenja i smrtnih slučajeva, kako je došlo do njega.
- b) Trbušni tifus, broj oboljenja i smrtnih slučajeva, kako je došlo do njega.
- c) Ostale bolesti.
- d) Sanitetske mjere u pozadini, karantene, komisije, propaganda, razušivanje.
- e) Organizacija saniteta u vojnim jedinicama.

11. Uprava i sudstvo

- a) Razvitak i funkcioniranje NOO-a kao organa vlasti, izbori.
- b) Kako je vršeno registriranje rođenja, vjenčanja, smrti, promjena u posjedu i t. d.
- c) Kako su se rješavali sporovi između pojedinaca i zadruga.
- d) Kakav je bio kriminalitet, pobijanje istog, oblik i visina kazne.
- e) Kako se postupalo u pitanju prestupa protiv interesa NOB.

12. Kultura, prosvjeta, razonoda

- a) Kulturne priredbe i stvaranje pjesama, literarnih djela, slika i t. d. (sa datumima, izvađačima, autorima i mjestom).
- b) Školstvo, kada i gdje su uspostavljene škole, kakove, s kakvim nastavnicima. Kako je vršena obuka i s kakvim uspjehom.
- c) Pobijanje analfabetizma, gdje, kada, broj, uspjeh.
- d) Domovi kulture, čitaonice i slično, kad su osnovane, život i rad u njima.
- e) Športovi, utakmice, natjecanja, klubovi i t. d.
- f) Razonoda i zabava.

Kod pisanja po ovim točkama treba uvijek prikazati, kako se je nešto razvijalo od postanka dalje, označiti što više i točnije datume i oznake mjesta. Treba opisati uzroke i posljedice pojedinih pojava i uopće uslove, koji će ih najbolje razjasniti. Kao čvrste točke za statističke podatke treba uzeti početak sa oznakom datuma (prvi podaci), 1. I. 1943. i eventualno 1. VII. 1943., po pojedinim točkama treba navesti konkretne primjere i opise događaja. Najveću pažnju treba posvetiti vremenu prije ustanka i prvim mjesecima ustanka, tamo do polovine 1942., a naročito onom razdoblju, kada je ustanak u pojedinim krajevima upravo počeo. Iz tog vremena treba sakupiti što više podataka, istinitih doživljaja, opisa borbe, marša, odmora, počinjanja i odjevanja i t. d., ne izbjegavajući niti najmanje sitnice, koje naoko ne izgledaju važne. Mnogi naoko nevažni razgovori između partizana u prvim danima, njihove šale i dosjetke mogu pružiti odličan uvid u raspoloženje i duševno stanje prvih boraca i naroda uopće u prvim danima ustanka. Niti jedna sitnica iz tog vremena nije tako neznatna, da bi je smjeli zaboraviti.

Shvaćanje organizacione forme, u kojoj se trebao odvijati rad, predviđen Uputama, bilo je točan odraz shvaćanja, kakvo je tada nosio u sebi svaki borac. Ali su Upute iz relativno mirnog, u partizanskom mjerilu ustaljenog života (s jeseni 1943. do aprila 1944.) došle u jednu posve novu fazu u razvoju borbe. U vrijeme naglog porasta novih organizacija i pojave novoga širokog gledanja na zadaće u borbi, u uvjetima sve masovnijeg pritjecanja boraca, kad su okviri stare organizacije NOO-a bili pretijesni da prime sve veće zadaće koje su stajale pred zaista narodnom vlasti, stara shema formiranja odbora u Uputama bila je sasvim birokratski primijenjena na jedan zadatak, za koji više nije bilo ni vremena ni dovoljno kadrova da ga ispune. Baš u našem izdanju nalazimo traga ovome prelomnom periodu kada JNOF, koja se u Hrvatskoj konstituirala 18. V. 1944., dobiva svoje prve zadatke: potpisnik uvoda i izdavač Uputa je Oblasni odbor JNOF-e za Istru.

Misao o neoslanjanju na podatke arhiva i štampe bila je posve opravdana; za mnoge momente, koji treba da znače prelomne događaje u razvoju borbe nema nikakvih arhiva. Znamo, da se ni ono malo arhiva što se, možda i zaslugom Uputa, sačuvalo kroz godinu 1944., nije u teškim uvjetima zime do kraja spasilo. Nećemo uopćavati; postoje arhivalija nekih vojnih jedinica, ima nešto izvještaja pojedinih organizacija, ali kontinuitet u razvoju borbe moći će se slijediti tek prema prikazima u štampi. Najbolje će se moći slijediti razvoj događaja oko centralnih organizacija, oko akcija glavnine naše NOV-e, ali će biti još mnogo neregistriranih događaja, mnogo nezabilježena junaštva, napora i herojstva, koji prema tome ne će biti ni uključeni u opći tok historije Narodno-oslobodilačke borbe.

Osnivajući Muzej narodnog oslobođenja Hrvatske mi smo, uz iskustva općega muzealnog rada, stalno imali u osnovi naših postavaka misao, koju su nam Upute predale. Teme, koje treba da obrađujemo, značile su za nas zadatak sadržan u Uputama, dakle: ne odvajanje kulturne historije od političke i prikaza vojnih operacija od partizanskih akcija, nego nadalje, kao osnovni zadatak — široke mase naroda i njihov život.

Taj se je momenat odrazio na radu ovako: mi nismo prišli metodskom obrađivanju jedne teme, na pr. prikupljanju i studiju oružja od prvog ustaničkog, izradenog u partizanskim radionicama, diverzantskog i onog za regularnu vojsku pa do trofejnog, ili sustavnog prikupljanju zbirke štampe: letaka, proglašenja, plakata, dokumenata o razvoju narodne vlasti, brošura i saopćenja. Naš se rad sastojao u prikupljanju svega onoga, što može da pruži teren, jer smo zadatak shvatili tako, da moramo prikazati sve oblike narodnog života pa prema tome zahvatiti u širinu sve teme, koje je moguće u materijalu izraziti (na pr.: zbirka pečata, vojnih dokumenata i propusnica, koje svjedoče o razvoju naše NOV-e; zbirka lijekova, bolničkog materijala, ortopedskih sprava, torbi, svjetiljaka, naprtnjača, partizanske odjeće i obuće, pisama; dječji radovi u školama, dječji izkazi o doživljajima kroz borbu, posebni studij metoda i rada u partizanskim školama i još nekoliko započelih zbirki). Poseban zadatak postavlja obrada života narodnih heroja, obrada karata oslobođenih teritorija i karata o stanju na sovjetskom frontu u svakom momentu, koji znači etapu u razvoju NOB-e, prikupljanje materijala iz koncentracijskih logora. Činilo se u prvi mah, da će ta velika tema o logorima ostati na svega nekoliko eksponata: radio-aparatu iz Lepoglave, lancima iz zagrebačke policije, nožu kojim su uspjeli da izrežu zapor vagona jedini spašeni iz logora Stara-Gradiška, odijelu logoraša iz Dachau-a, Izraziti u muzejskom materijalu Jasenovac, koji su ustaše spalili prilikom likvidiranja posljednjih transporta zatočenika, znači pokupiti nagorjele lončiče, koji su visjeli logorašima o pasu, pile, lopate, ašove — nagorjele, zahrdale, zaostale u ruševinama. U takvom materijalu red kačiga, slijepljen u požaru, podsjeća na logorske straže, mnogo žice znači logor cio ispletan žicom i t. d.

Obuhvatajući stvarnost 1941.—45. uključujemo u naš rad i *materijal okupatora*: zbirka oglasa od dolaska ustaša na vlast, koji objavljuju stavljanje van građanskih zakona Jevreja, Srba i Cigana; privatnu zbirku Kvaternikovih fotografija, njegovu biblioteku fašističko-propagandnog karaktera (s nekoliko monografija o Napoleonu!), zbirku njegovih albuma, diploma i spomenica, njegovu »maršalsku« palicu; odlikovanja njemačka i ustaška, zbirku pečata ustaških organizacija, dokumente o suradnji s okupatorom, sanduke u kojima se pronašlo zlato opljačkano sa žrtava — zlatna rezerva t. zv. NDH —, zbirku štampe suradnika okupatora, odore vojnika, zbirku četničkih koljačkih instrumenata, njihove fotografije, arhivalija o suradnji s okupatorom i drugo.

Razumljivo je, da naše teme nismo mogli ograničiti na one, koje su nabrojene u Uputama. Čuvajući se šabloniziranja željeli smo da na terenu ne tražimo unaprijed zamišljeni materijal, za unaprijed zamišljenu temu; to bi nam se činilo nasilnim, nenaučnim prilaženjem zadatku. Mi smo prišli obradi tema na terenu, koje su nam neki put pružile sasvim neočekivane rezultate, ali nadalje bogate uvijek novim i novim motivima. (Tako smo u Puli dobili arhiv jedne fašističke redakcije, dio arhiva fašističkog sindikata, čime je porasla zbirka propagandne fašističke literature.

Na početku svog rada Muzej je dobio *tri osnovne zbirke*: 1. materijal Kulturno-umjetničkog odjela, koji je ostao sakupljen za partizanske izložbe u Otočcu ljeti 1943., u Hrvatskom Primorju u jesen 1943., u Topuskom ljeti 1944. i zatim u

Dalmaciji (nažalost, fotografski se materijal nije sačuvao nego se cijeli fond sastoji od vojne štampe i štampe kasnijeg perioda, 1945.—44.); 2. zbirka radova umjetnika partizana iz vremena NOB-e, koja je otkupljena na izložbi u Zagrebu u junu 1945.; 3. zbirka partizanskih arhivalija i oružja iz Ratnog muzeja t. zv. NDH. Svrha ove posljednje zbirke bila je da prikaže bijedu i neimaštinu boraca iz narodnog ustanka; u njoj su prvi najprimitivniji pokušaji naoružanja naroda za borbu protiv koljača i pljačkaša. To oružje ima već svoj prototip u oružju seljačkih ustanaka 16 . st.; to su tipični primjerci t. zv. partizanâ, dijelovi kose nataknuti na drvene drške, nešto kraće nego one koje su rađene za borbu protiv kopalja i konjanika. Naše su »partizane« adaptirane za borbu s puškom, t. j. s bajonetom na njoj. Naravno, narod je izgradio svoje vrste oružanje bez reminiscencija na historijska oružja.

Da bismo obradili teme, koje smo smatrali zadaćom Muzeja, trebalo je da za historiju ustanka u Hrvatskoj prinesemo obradu razvoja ustanka u pojedinim krajevima. Za podlogu imali smo centralnu i pokrajinsku štampu, u kojoj se spominju bitni događaji, ali je često samo najkraći spomen mogao da znači heroizam narodnih boraca, koji za tok NOB-e i za svrhu koju u krajnjoj liniji ima proučavanje historije može reći mnogo više nego suhi podatak fakta, »da je u Kalju početkom kolovoza zarobljeno 26 žandara, zaplijenjen 1 puškomitraljez i 38 pušaka« (Vjesnik 1. X. 1942.). Smatram, da je osnovni zadatak muzejskog rada u stvaranju takvih muzejskih fondova, koji će naučnim metodama prikupiti one strogo istinite podatke i svjedočanstva, što će moći poslužiti za odgajanje masa u svijesti visokog patriotizma i ljubavi za svoj narod i svoju zemlju, za koju su njeni najbolji sinovi učinili djela dostojna pažnje.

Čitav niz boraca, odmah nakon Oslobođenja, znao je pričati izvanredne događaje, koji su zavrijedili da budu zabilježene, jer su sadržavali nepoznate pojedivosti pune dubokog smisla i podataka, o kojima nije bilo spomena u poznatim izvorima. Upravljaajući se Uputama prišli smo iz početka bilježenju pričanja, molili da nam se opišu događaji, propagirali suradnju boraca s Muzejem. Međutim, rezultati su bili slični sudbini Uputa. Događaji, zbivanja pretjecala su svojim novim zadacima one, koji su u kratkom predahu poslije borbe željeli da nam o njoj govore. Možda je jedna od specifičnosti NOB-e i to, što je svaki kraj izrastajući iz osnovnih uvjeta, u razvitku NOP-a ili samog ustanka razvijao dalje rad na svom terenu i — zahvaljujući jedinstvenim, dobro prenošenim osnovnim smjernicama i aktuelnim problemima borbe — dostizao odmah one krajeve, u kojima je ustanak već bio u razvoju. Stoga štampu, osobito direktivne članke u njoj, smijemo smatrati jednako vrijednima kao i arhivske dokumente; oni su doista zahvatili osnovni tok zbivanja u NOB-i.

Za nas su pitanja iz Uputa bila sasvim slabo osvijetljena. Iako se nismo vezali na teme Uputa, jer su one vremenski daleko zaostajale za razvojem događaja, dužnost nam je bila, da pokušamo sačuvati za historiju ono blago, koje je živjelo u sjećanju naroda na momente, kad se vrijednost čovjeka izražava u naporu, da što više koristi narodnoj zajednici u borbi za slobodu. Baš u tom pogledu značajno je proučavanje rada rukovodilaca ustanka; urastao u narodni život i izražen kroz narodno sjećanje, taj rad, smatramo, znači više, ako je praćen kroz historijat jednoga kraja i utkan u njegovo zbivanje, negoli sama biografija.

Nije bilo teško pronaći sistem, kako prići čovjeku borcu, jer je na terenu bilo odmah razumijevanja za naš rad. Činilo se, kao da se jedva čeka na oterećenje, koje će se pričanjem osjetiti. Trebalo je samo male vještine, da prigodom samih davanja generalija nestane ukočenosti i nastupi onaj duboko ljudski momenat, kad čovjek — u težnji da sebe dâ u pravom svijetlu — nekad upravo samokritički izlaže

svoj život do događaja koji mu se čini bitan, koji izražava one najbolje što jedan napor, jedan životni aktivitet može darovati općoj stvari. Ta je psihološka okolnost važna, da se ocijeni, koliko vrijednosti mogu imati ovakvi izkazi.

Pričanje počinje kratkim uputima iz kojih drug, kome se obraćamo treba da vidi, kako nas zanimaju događaji u kojima je on sudjelovao i ljudi s kojima je radio, naročito oni pali drugovi, o kojima drugih podataka ne ćemo naći. Međutim, teško je reći, da možemo rukovoditi pričanjem, naročito iz jednog razloga: ne bi bilo pravilno pouzdati se u informacije, kako netko zna ove ili one događaje, a ti događaji nisu za pripovjedača lično značajni, pa se on upravo napreže, često suhoparno i neuvjerljivo, da bi govorio o stvarima, koje mu nisu bliske i dovoljno poznate. Ali će taj isti čovjek nesumnjivo reći stvari nepoznate, vrijedne kao i one, koje smo nastojali saznati. Ostavljamo dakle način ispitivanja i pristupamo možda najprimarnijoj formi pričanja, koje nam omogućava pravo prilaženje čovjeku iz naroda. Tako je u punoj slobodi tekao naš rad, s lakoćom, kakva se je u prvi mah činila nemoguća. Prošli smo terene kotarâ Samobor, Sušak, Rab, Čabar, Buje, Umag i dio Like i sakupili materijal, iz kojega se može prilično točno rekonstruirati zbivanje na jednom terenu, jer se događaji ponavljaju i upoređivanjem podataka dopunjuju. U isto vrijeme lako se provjerava pouzdanost jednog svjedoka i njegova oštrita zapažanja. Narodno-oslobodilački pokret doista se znao osloniti na najbolje narodne snage. Baš ti najbolji elementi ušli su u tok historijskog zbivanja, izlazili iz okvira svagdašnjice i vraćali se poslije borbe opet mirnom svakidašnjem radu na obnovi. U njima još živi sjećanje na heroje i događaje, i kod njih ćemo uvijek naći odgovor na pitanja koja nas zanimaju.

Od kakve je koristi ovaj rad, prikazat ću na jednom značajnom primjeru. Već duže vremena ispitivali smo, zašto i kojim povodom u Hrvatskoj slavimo 27. jula kao dan narodnog ustanka. Redovno su novinski članci o tome danu općenitog karaktera, a čini se, da o samom događaju nije do danas nitko govorio s punim poznavanjem historijskog fakta. Činilo se, da je Šime Balen najpozvaniji da objasni, što se je dogodilo u lapačkom kotaru, koji bi po nekim napomenama trebao da bude prvi buhvaćen plamenom narodnog ustanka. Ipak, na Baniji je 24. jula 1941. Vasilj Gačeša napao s drugovima željezničku stanicu Grabovac. Taj bi dakle napad valjalo smatrati početkom ustanka. Mjesto iz Balenova članka (Vješnik 1946., br. 43) glasi: »Naročit utjecaj na razvoj ustanka u Lici imao je ustanak u Drvaru. Vijest o pobjedama kod Drvara elektrizirala je ličke mase. Naoružani narod mjesta Srba i okoline, koji je raspolagao s najviše oružja i gdje je bio najveći broj komunista, digao se odmah, pod vodstvom Đoke Jovanića, braće Mileusnića, Damjanovića i drugih komunista izvršen je napad na ustaše i žandare u Srpskom Klanecu a i u samom Srbu. Napad se završio pobjedom partizana«. »Naprijed« spominje 27. jula 1944. »slavnu prvu pušku osvetnicu, koja je planula u lapačkom kotaru 27. jula 1941. godine«, a 21. srpnja 1945. piše: »Već 27. srpnja pukle su prve ustaničke puške u općini Srbu napadom grupe Đoke Jovanića na ustaški autobus«. Da ne redamo ostale, još mnogo manje određene podatke, citirat ćemo ono što smo doznali iz iskaza Lapac br. 1: »Govorilo se o ustanku. Više Osretka ima šuma Bogutovac i tamo je bio (!) u jednoj dolini Mileusnići Dušan i Vojislav, Milan Tankosić, Milan Šijan, Žeželj, Milan Gjumić; tu je bio njihov centar i radio-aparat, vijesti su se čule od tamo. Odlazili su na teren, a veza je bila sa Drvarom. Bilo je grupa ljudi, a bio je i narod naoružan sa nešto civilnih austrijskih i jugoslavenskih pušaka. Izjutra u 4 sata, kad smo noćili u Vršeljku (Lipov Vrh), počelo je pucanje u Drvaru i prešlo u Grahovo pa na žandarmerijsku stanicu Trubar. Mi pođemo na Srb, a ustaše su pobjegle, i mi smo našli prigotovljen ručak. Znači, bilo

je oko 12 sati. Rukovodioci su ljudstvo postavili na Srpskom Klancu. U 4 sata popodne, kamion žandara došao je i mi smo napali na njih, da ni jedan nije umakao. Zarobljen je kamion, puškomitraljez i pištolji i jedan sanduk municije. S tim kamionom odvlačena je i poslije hrana na položaj. Drugi dan naiđe kamion pun ustaša, i tu smlatimo i njih. Kad je pročišćen Srb, i ceo kotar lapački je oslobođen«. (1. augusta oslobođen je i Lapac).

Tek ovim povezivanjem s oslobođenim teritorijem Drvara postaje nam jasan značaj 27. jula kao dana, kad je zaista u Hrvatskoj počeo oružan ustanak. Iz ustaških dokumenata vidimo na priloženoj karti, koliki je oslobođeni teritorij Drvara; tamo je uz bosanski teritorij točno označen i dio Like sa Srbom i Lapcem. Prema tome jasno je, da je za dan ustanka u Hrvatskoj uzet dan, u kojem je ustanak značio stvarno oružani sukob s rezultatom oslobođenja jednoga čitavog kraja, a ne samo pucanj jedne puške osvjetnice. Nekoliko akcija prije 27. jula samo je naviještalo organizovani početak našeg narodnog ustanka.

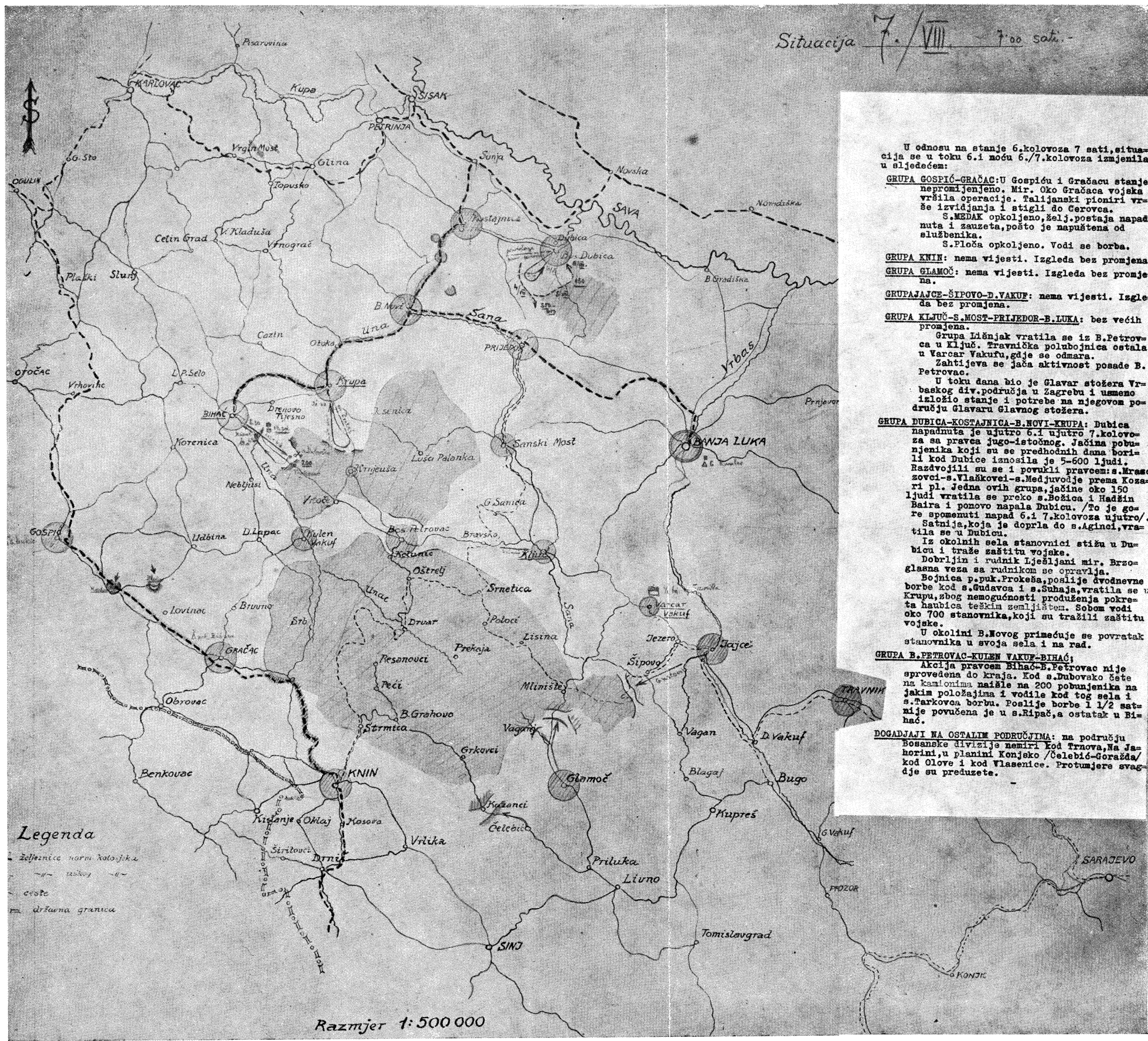
Kod iskaza treba pripaziti na još jednu stvar od značenja za one, koji proučavaju stanje jezika nakon NOB-e. Činjenica je, da su borci jedne divizije — pa čak bi se moglo bez mnogo pretjerivanja reći i borci Hrvatske uopće — naučili kroz štampu i vojnu obuku, jezik kojim danas govori velik dio naroda. Borci će se odmah poznati po izrazima, koje su usvojili, i po zatupjelim razlikama u jeziku pojedinih krajeva. Nastojali smo, da bilježeći pričanja uhvatimo što više izvornih fraza radi fiksiranja samog jezika; građa rečenice i svježina narodnog izraza bila nam je draža i uvjerljivija, kad smo je imali zabilježenu s obratima i neposrednošću narodnog izraza.

Kako se iz ovog prikaza vidi, rad Muzeja Narodno-oslobodilačke borbe Hrvatske samo se jednim svojim dijelom odnosi na tipično muzealne zadaće: prikupljanje predmeta za muzejske zbirke, ekspanata. Jedna od njegovih najvažnijih zadaća prerađuje u mnogom uzak okvir takova tradicionalnog shvaćanja muzejske djelatnosti. Muzej ima u isto vrijeme i obilježje arhiva, u kojem se čuvaju preostala arhivalija pojedinih vojnih jedinica, organizacija, nadležstava i dr., a svojim nastojanjem da prikupi što više dokumentarne građe kroz iskaze sudionika borbe dodiruje već i specifično područje historiografije. Premda je u tom pravcu pristupio radu već u samom početku, rukovodstvo Muzeja nije bilo dugo načisto s pitanjem opsega svoje djelatnosti. Međutim, kad je prvih dana 1947. doprla i do nas skromna knjižica sovjetskog muzeologa A. D. *Manjevskeg*, Osnovnyje voprosy muzejno-krajevedčeskogo dela (izdanje Naučno-issledovateljskog instituta krajevedčeskoj i muzejnoj raboty, Moskva 1943.), upoznali smo se поближе s načelima sovjetske muzeologije. Među zadaćama, koje pisac spominje kod prikupljanja materijala za zbirke o Velikoj otečestvenoj vojni, našli smo i rečenicu o dužnosti muzeja da organizuje sistematsko zapisivanje pričanja zemljaka očevidaca i sudionika historijskih zbiivanja.

Više nismo bili sami, osjetili smo se dijelom jednoga velikog zajedničkog rada, kojem smo sada smjeli prići s većim pouzdanjem, pojačani iskustvom brojnih muzejskih radnika velikoga Sovjetskog Saveza.

Danica Švalba

Situacija 7. VIII - 7.00 sati.

U odnosu na stanje 6.kolovoza 7 sati, situacija se u toku 6.i noću 6./7.kolovoza izmjenila u sljedećem:

GRUPA GOSPIĆ-GRACAC: U Gospiću i Gračacu stanje nepromijenjeno. Mir. Oko Gračaca vojska vršila operacije. Talijanski pioniri vrše izvidjanja i stigli do Cerovca.

S.MEDAK opkoljeno, želj. postaja napadnuta i zauzeta, pošto je napuštena od službenika.

S.Ploča opkoljeno. Vodi se borba.

GRUPA KNIN: nema vijesti. Izgleda bez promjena

GRUPA GLAMOČ: nema vijesti. Izgleda bez promjena.

GRUPAJAJCE-ŠIPOVO-B.VAKUF: nema vijesti. Izgleda bez promjena.

GRUPA KLJUČ-S.MOST-PRIJEDOR-B.LUKA: bez većih promjena.

Grupa Lišnjak vratila se iz B.Petrovca u Ključ. Travnička polubojnica ostala u Varcar Vakufu, gdje se odmara.

Zahitjeva se jača aktivnost posade B. Petrovac.

U toku dana bio je Glavar stožera Vrbaskog div.područja u Zagrebu i usmeno izložio stanje i potrebe na njegovom području Glavaru Glavnog stožera.

GRUPA DUBICA-KOSTAJNICA-B.NOVI-KRUPA: Dubica napadnuta je ujutro 6.i ujutro 7.kolovoza sa pravca jugo-istočnog. Jačina pobunjenika koji su se predhodnih dana borili kod Dubice iznosila je 5-600 ljudi.

Razdvojili su se i povukli pravcem: s. Mrazovići-s. Vlačkoveci-s. Medjuvođe prema Kozari pl. Jedna ovih grupa, jačine oko 150 ljudi vratila se preko s. Božica i Hadžin Baira i ponovo napala Dubicu. /To je gore spomenuti napad 6.i 7.kolovoza ujutro/.

Satnija, koja je doprla do s. Aginci, vratila se u Dubicu.

Iz okolnih sela stanovnici stižu u Dubicu i traže zaštitu vojske.

Dobrljin i rudnik Lješljani mir. Brzoglasna veza sa rudnikom se opravilja.

Bojnicia p.puk. Prokeša, poslije dvodnevne borbe kod s. Gudavca i s. Suhaja, vratila se u Krupu, zbog nemogućnosti produženja pokreta haubica teškim zemljištem. Sobom vodi oko 700 stanovnika, koji su tražili zaštitu vojske.

U okolini B. Novog primećuje se povratak stanovnika u svoja sela i na rad.

GRUPA B.PETROVAC-KULEN VAKUF-BIHAĆ: Akcija pravcem Bihać-B. Petrovac nije sprovedena do kraja. Kod s. Dubovsko čete na kamionima naišle na 200 pobunjenika na jakim položajima i vodile kod tog sela i s. Tarkovca borbu. Poslije borbe 1/2 snage nije povučena je u s. Ripač, a ostatak u Bihać.

DOGADJAJI NA OSTALIM PODRUČJIMA: na području Bosanske diviziije nemiri kod Trnova, Na Jahorini, u planini Konjsko /Čelebić-Goražda/ kod Olove i kod Vlasenice. Protumjera svagdje su preduzete.

Legenda
 željeznice norm.kolovjeka
 - - - - -
 ceste
 državna granica

Razmjjer 1:500 000

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA I

1948

BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć

M I R O S L A V B R A N T

G R G A G A M U L I N

M A R K O K O S T R E N Ć I Ć

J A R O S L A V Š I Ā A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I Ā A K

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B